

SCHMIDT ANDREA*

**TÖRTÉNELMI BEÁGYAZÓDOTTSAÉG ÉS RÉGIÓFEJLŐDÉS –
LENGYELORSZÁG TERÜLETI MEGOSZTOTTSAÉGA****PATH DEPENDENCY AND REGIONAL DEVELOPMENT – THE REGIONAL
DISPARITIES IN POLAND****ABSTRACT**

The essay deals with the territorial disparities of Poland and the new aspects of regional development. According to the general opinion, there are two types of explanation of the differences of the level of regional development. According to the evolutionist perception, the roots of the regional differences are the consequents of the cleavages coming from the historical past. On the other hand, the other opinion is based on the 'big bang' of the economic and political transformation. There are different perceptions of the phenomenon 'region', some of the authors concentrate on the regional identity and the region as a historical phenomenon. The regions have different historical past in the Central and Eastern European countries where the role of the central government had greater influence. Finally, the essay deals with the cleavages of Poland and the several approaches made in order to eliminate these differences, and the role of the regional development programmes and practices.

1. Bevezetés

A tanulmány Lengyelország térfejlődésével, a területi különbségekkel, azok csökkentésére tett kísérletekkel kíván foglalkozni. Az eltérésekből adódó ellentmondások, esetleges szakadékok csökkentésének problémája napjaink egyik fontos kérdésévé vált. Az Európai Unió regionális fejlesztési politikája e problémák áthidalásának lehetőségeit keresi, miközben az egyes államok hosszú távú fejlesztési stratégiák megalkotásával kísérlelnék meg ajánlásokat adni a jövőt illetően. Az Európai Unióhoz csatkozott egykori szocialista országok hasonló gazdasági és politikai kihívásokkal voltak kénytelenek szembesülni. A rendszerváltás átalakulási folyamataira vonatkoztatva két eltérő értelmezés született. Közülük az első a folyamatot egy zéró összegű játszmaként értelmezte, ahol az egyik győzelme óhatatlanul a másik lerombolásával jár. E felfogás szerint a társadalmi intézmények fejlődése a forradalmi logikát követi, ahol a régi rezsim politikai és gazdasági intézményeinek kiiktatása nélkül lehetetlen a piacgazdaságra jellemző intézmények teljes körű kiépítése. E nézetet vallók kevésbé tartották jelentősnek az egyéni és a kollektív viselkedést irányító társadalmi és kulturális szabályzók sokféleségét.¹

Ezzel szemben állt, a másik nézet, mely elutasítja az átalakulás „intézményi vákuum” szemléletét, ez a megközelítés felismeri a kialakult új piaci intézmények bejárt úttól való függőségét, azaz a fejlődést történelmi kontextusba helyezve segít megérteni a térség poszt-szocialista gazdasági fejlődési útvonalak különbözőségét, legyen az országok között fennálló, vagy országon belül tapasztalható. Az egyes területek versenyképességét, a fel-

* Egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Politikai Tanulmányok Tanszék.

zárkózás esélyeit latolgatva az „útfüggőség” fogalma gyakran szolgál magyarázatként az eltérésekre – a fennálló adottságokat történelmileg meghatározottként értelmezve.

Az 1990-től napjainkig tartó időszak elemzésének tapasztalatai azt mutatták, hogy a társadalmi-gazdasági változások komplexitásának értelmezésében az evolucionista megközelítések alkalmasabbak, mint a „big bang”, vagy az instant kapitalizmus elméletei, sőt az útfüggőség, azaz a történelmi adottságok és a jelen helyzete közötti összefüggések keresése újra reneszánszukat élik.² E kérdések az összehasonlító közgazdaságtan, a szociológia, jogtudomány, geográfia, valamint a politikatudomány vizsgálatának középpontjában álltak. Mára elfogadott tény, hogy Lengyelország esetében az evolucionista elméletnek nagyobb a létjogosultsága, ugyanis számos tény, adat, statisztikai mutató arra enged következtetni, hogy a napjainkban tapasztalt fejlettségbeli, s mentalitás-beli különbségek – különösen amit az Európai Unióhoz való ambivalens lengyel viszonyt érzékeltet – történelmi okokra vezethetők vissza, évszázadokkal korábban kialakult adottságokkal magyarázhatók. Ahhoz azonban, hogy az ezeket alaposabban feltárjuk, szükséges néhány fogalmi problémát tisztáznunk.

2. Régióértelmezések térben és időben

Számos megfogalmazás született a régió értelmezés területén. A különböző diszciplínák tudósai saját tudományágaiknak megfelelő, azok fogalom-eszköztárát felvonultató definíciókat kreáltak a régiók szerepére, kialakulására, jellegére vonatkozóan. Jelen tanulmány e sokszínű halmazból tér és funkció helyett az idő szerepére kíván koncentrálni. Az identitás és a történelmi beágyazódottság kerül figyelmünk középpontjába egyetértve azon felfogással, mely szerint a régiót nem a tér teszi, hanem az idő, a történelem.³ A regionális kötődés vizsgálatára vonatkozó módszerek egyike Győri Róbert nevéhez köthető. Ő a regionális kötődést az alábbi öt alapelven szemlélteti; gazdasági, társadalmi, kulturális, infrastrukturális, valamint természeti kapcsolódások.⁴ A fogalom nem statikus, mint ahogy a kötődések, kapcsolódások is dinamikusak, időben változ(hat)nak. Megállapítása közel áll a nemzetközi irodalomban az ún. regionális transzformáció-ként megfogalmazott folyamathoz, mely fogalom magyarázata Paasi finn geográfus nevéhez fűződik. Ő vizsgálta meg a régiók intézményesülésének elméletét, a régiók kialakulásának dimenzióit, s fogalmazta meg a régióformálódás logikáját és történetiségét. Paasi⁵ és a lengyel-angol Luiza Bialasiewicz értelmezése szerint a regionális tudat, a regionális identitás keletkezése és léte számos tulajdonsággal jellemezhető, egyebek mellett a területi jelképek meglétével, de magával az elnevezéssel is. Ezek mindegyike egységteremtő képességgel rendelkező fogalom, melyhez az összetartozás képzele köthető. Ugyanakkor magában hordozza az egymásra utaltság kérdését is, mely a közép-európai régióban szoros kapcsolatban áll a történelem kiemelt szerepével, az egyéni és a kollektív – ez utóbbit nevezi Bialasiewicz nemzetinek – történelmi tapasztalattal. A régiók hosszú történelmi folyamat eredményeként jönnek létre, amelynek során a régió polgáraiban sajátos összetartozás tudat fejlődik ki. Ahol a teret belakó emberek karaktere, identitása, mozgása, értéktudata a meghatározó, ott a történelmi idő adja meg valamely földrajzi egység zsánerét, s válik a többtől megkülönböztethetővé.⁶

A néprajz és a történeti geográfia mezsgyéjén mozgó szimbolikus földrajzzal, a tájak szimbolikájával foglalkozó iskola a térbeliség egy másik modelljét, a történelem, a történelmi narratívák „tájba írását”, valamint a konstruált táj és a konkrét földrajzi terekben tárgyiasuló szimbolika összhangját vizsgálja. Feltételezésük⁷ szerint a tájak a kulturális, mentális emlékezet részei, a nemzeti lét ikonográfiájának esszenciális részei, a nemzethez, régióhoz való kötődés kialakulhat spontán módon, de az állam erőszakos úton is kikényszerítheti a nemzethez tartozás egyenletes, folyamatos és homogén területét.⁸ A szimboli-

kus földrajz vizsgálati módszerét alkalmazva választ találhatunk napjainkban is létező számos, történelmi múltból eredő problémára. E kérdéssel hozható kapcsolatba az a felfogás, mely szerint ahhoz, hogy egy tájat egy nemzet magáénak érezzen nem okvetlenül kell annak földrajzi, politikai és történelmi határokhoz köthetőnek lennie. Lengyelországban, talán éppen a hosszan tartó ország nélküli nemzeti összetartás szükségessége, valamint a gyakran változó államhatárok miatt, kiemelt jelentősége van a kollektív történelmi emlékezetnek. Jó példa erre a Bialasiewicz által is kutatott Galícia mítosz, vagy a lengyel történelmi földrajzban szinte közhelynek számító Kresy (Végek) – az egykor Lengyelországhoz, 1945-öt követően Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához tartozó területek esete. Míg az előbbi a lengyel történelmi szimbolikában az önálló, független állam születésének bölcsője, „lengyel Piemont”, addig Kresy az elvett, illetve megszerzett területek együttes halmaza. Míg Galíciát viszonylag könnyen be lehet határolni a történelmi térképeken a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia egyik tartományaként, Kresy olyan terület, mely a történelem folyamán a kollektív emlékezetben manifesztálódott.⁹ A lengyeliség hazafelfogását és Lengyelország identitásképző szerepét jól érzékelteti Adam Mickiewicz nemzetfelfogása. „E szavak (...nincs még veszve Lengyelország...) azt jelentik, hogy azok az emberek, akik megőrzik magukban azt, ami a lengyel nemzetiség lényegét képezi, függetlenül bármi politikai körülménytől, képesek a haza létét meghosszabbítani és törekedni tudnak visszaszerzésére. Ez magyarázza azt a jelenséget, hogy a haza lengyel eszméje nincs összekapcsolva az ország eszméjével.”¹⁰

A régiók más-más szerepet tölthettek be Nyugat- és Kelet-Közép-Európa történetében. Térségünkben a feudális rendszer Nyugat-Európához képest mintegy 500 évvel később alakult ki, a hűbéri hierarchia sem jött létre Nyugat-Európához hasonló mélységben és tagoltságban, a királyi hatalom kezdetől domináns szerepet játszott. A nemesség megpróbálta saját függőségi területeit és rendszerét kiépíteni, de ez általában csak ideiglenesen sikerült. A nagy birodalmak hódításai révén a korábbi arisztokrácia, oligarchia teljesen eltűnt egyes vidékeken mielőtt bármilyen tartós uralmi területet kialakíthatott volna. A birodalmak megszűnését követően a nyugat-európai trendekhez igazodva, nem a regionalizáció, hanem az egységes nemzetállam megteremtése került napirendre. A nemzeti egységprogram igen mély gyökert eresztett a közösségi emlékezetben akadályozva a regionalizmus, a regionális identitás fölülről, azaz államilag vagy éppen az Európai Unió irányából történő megszervezési kísérletét.¹¹

Az ideális területi egységeket számba véve vizsgált térségünkben, Közép-Európában az identifikációs hatóerővel rendelkező szintnek a középnemesség szerveződési szintje – Magyarországon és Horvátországban a megye, Lengyelországban a vajdaság, Ausztriában és Csehországban a koronataromány – bizonyult. A falusi közösségeknek – lévén hosszú ideig a nemesség birtokai voltak – önszerveződési és identitásképző szempontból kisebb jelentőségük volt, mint a Balkánon.¹² A nagy birodalmak tartományai jelenthettek még identitásteremtő szintet, különösen, ha meghatározott mértékű önkormányzattal rendelkeztek. Ilyen volt a Habsburg Birodalmon belül Galícia, mely az 1869-es megegyezést követően önálló tartományi gyűléssel rendelkezett a birodalmon belül, követeket küldhetett a bécsi osztrák Landtagba is. A történelem, a nemzeti ébredés eszméi és a mozaikos etnikai jelleg, a 20. század első harmadában létrejött nemzetállamok hosszú időre felülírták a létező, vagy születő regionális identitásokat, a második világháborút követő szocialista rendszer a maga sajátos állami szerepvállalásával új értelmet adott a regionális identitás gondolatának. A régiók mint gazdasági egységek léteztek, a tervek végrehajtásának területi egységei voltak. A tervekben megfogalmazásra került a falu-város közti fejlettségbeli ellentét felszámolásának igénye, az elmaradott területek felzárkóztatásának lehetősége, s a régió fogalmának újraértelmezése.¹³ A kívülről irányított politikai változások, valamint a nemze-

ti sajátosságok háttérbe szorítását magával hozó uniformizálási kísérletek összhangban voltak az erőltetett iparosítás, valamint a tervutasításos gazdaság eszméjével.

A régió egyben az állami szervezet része lett, ami a totálisan államosított kommunista rendszerbe jól beilleszthető volt, s a vállalat és az ágazati minisztérium mellett a központi erőforrásokért folytatott harc egyik, állandóan legitimált alanya, szubjektuma lett. Ezt segítette elő az is, hogy az uralkodó párt (állampárt) mindenütt regionális, nem pedig szektorális alapon szerveződött. Jellemző módon a szocialista-kommunista állam többnyire a már történelmileg kialakult területi egységeket vette át és igyekezett azokat új tartalommal, főként ideológiával megtölteni. Voltak ugyan területátszervezési kísérletek, de előbb-utóbb általában visszatértek a hagyományosabb régiókhoz. A szocialista időkben a keleti blokk országaiban, nem, vagy csak alig beszélhetünk regionalizmusról, hiszen az államközpontúság, az etatiszta szemlélet egyeduralma nem engedte – a hatalom megtartása, a társadalom feletti teljes ellenőrzés igénye miatt nem is engedhette – meg ezen „mezoszint” kialakulását.

A regionális kötődés új megvilágítást kapott az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában. Az egykori szocialista országokban többnyire nem belső fejlődés hatására születtek régiók. Adrian Smith „Regions, territories and diverse economies in the “new Europe””, című tanulmányában¹⁴ Paasi álláspontjával egyetértve a közép-európai regionalizációs folyamatot vizsgálva azt az álláspontot kritizálja, mely szerint a régióépítés célja a „Strukturális Alapokból érkező támogatások maximális kihasználásának lehetőségének megteremtése”. Hasonló megfogalmazást tesz Süli Zakar István is, aki a regionalizációt, mint egy felülről lefelé irányított mesterséges közigazgatási-politikai folyamatot értelmezi, melynek során földrajzilag egymáshoz közel fekvő területek, önkormányzatok politikusok irányításának hatására egyesülnek. Szerinte a regionalizáció folyamatának sikerességében az egyes országok sajátos intézményi és politikai fejlődése tükröződik. A magyar és közép-európai helyzetből kiindulva Hajdú Zoltán is a „kívülről” felvetett régióalkotási kísérletben látja a veszélyt. Faragó László is azt az álláspontot fogalmazza meg, hogy a kívülről (felülről) végrehajtott regionalizációs kísérletek nem minden esetben érték el kívánt eredményt. Az új intézményrendszer kialakítására az újonnan taggá vált országokban hathat jobban az Európai Unió, hiszen azokat a támogatások megszerzésének feltételei közé sorolhatja. Ezek a régiók nem alulról felfelé építkeznek, nem természetes fejlődés következtében jönnek létre, nem szabadnak születnek, hanem egy szigorú hierarchiába, működési rendbe illeszkednek, nekik szánt bizonyos funkciók ellátására hozzák létre őket!¹⁵

Az uniós közös gazdaságpolitika régiókra gyakorolt hatásai között megjelent a verseny mint kihívás. Nem az egyes országok, hanem azok régiói váltak versenytársakká. A gazdasági integráció által leomlott államhatárok és a közös európai piac megjelenése pedig nemhogy csökkentette volna, hanem ellenkezőleg, növelte a regionális különbségeket a belső fejlődési adottságok és a külső tényezők különbsége által. Az új gazdasági körülmények között a lokális adottságok jelentősége, így a helyi munkaerőpiac összetétele, a lakosság képzettségbeli állapota, a tudományos kutatóközpontok közelsége, megléte, a térség megközelíthetősége, a kommunikációs csatornákkal való ellátottság, a természeti környezet adottságai, az életminőség, valamint a kulturális és turisztikai adottságok mind-mind meghatározókká váltak. A közös gazdasági tér és piac megnövelte az egyes régiók, s legfőképpen a helyi hatalom szerepvállalását, mely egyebek mellett a befektetéseknek kedvező környezet kialakítását és a befektetőknek a régióba csalogatását foglalta magába. Az új tagállamok regionális szervezete nagyvárosi és nem nagyvárosi körzetekre osztdott, amely további területi különbség-növekedést eredményezett.¹⁶

A gazdasági növekedés, az emberiség természettől való függetlenedése a fizikai határok lebontásának folyamatát is felgyorsították. Az ezredfordulón ismertté vált „földrajztudomány vége” (End of Geography) fogalom a globalizáció, a távolságtól és ez által a fizikai

határoktól függetlenedő emberiség társadalmi expanzióját volt hivatott alátámasztani. A kulturális jellegzetességek uniformizáltsága, a mcdonaldizáció, a tömegkultúra megjelenése mérsékelni próbálta a modern világ politikai és nemzeti törésvonalait. A politikai és gazdasági integráció, azaz maga az Európai Unió létrejötte és létjogosultsága háttérbe szorítja a politikai határokat, mint a személyek, a tőke és az áruk szabad mozgását akadályozó tényezőket.

3. A lengyel régiók történelmi adottságai

Az egykori szocialista tábor tagja, Lengyelország a rendszerváltás során kénytelen volt szembesülni az új kihívásokkal. A kontinensünkön tapasztalható geográfiai és időbeli eltérés mint alaphelyzet további megoldásra váró problémát jelenthet a fejlesztéspolitika számára,¹⁷ ami nem kis mértékben nehezíti meg a kiegyenlített fejlődésre való törekvést. Lengyelország területének s határainak alakulása az elmúlt évszázadok politikai döntéseinek eredménye. Ezek nemzetközi megegyezés (Szent Szövetség), vagy néhány nagyhatalom (Poroszország, Habsburg Birodalom, illetve Oroszország) megegyezésén alapultak. Közös jellemzőjük, hogy felülről, illetve kívülről, önkényes módon hajtották végre, legtöbbször figyelmen kívül hagyva a természetes földrajzi határokat.¹⁸ Függetlenül attól, melyik nagyhatalom alá került a lengyelség, egyaránt annak perifériájára szorult messze kerülve a hatalmi-döntéshozatali centrumoktól. A közel másfél évszázadot felölelő megosztottságból, az önálló állam hiányából adódóan az összetartó erőt a vallás, valamint a lengyel nemzethez tartozás tudta biztosítani. A katolikus vallás és a latin nyelvű kultúrához való tartozás határokon túlmenő kohéziós erőként tudott funkcionálni. A nemesi köztársaság idején elterjedt szólás: *Polonus sum nobilis Latine loquor* – lengyel nemes vagyok, latinul beszélek volt a viszonyítási pont a három felosztó birodalom lakossága körében.

Az általánosan elfogadott nézet napjaink Lengyelországát négy nagyrégióra osztja, melyek közül három a lengyel állam születése óta létezik. E középkorban kialakult terület, Nagylengyelország (Wielkopolska), Kislengyelország (Małopolska), valamint Mazóvia (Mazowsze) együttműködése évszázadokra vezethető vissza. Ekkor épült ki az egyes régiókat összekötő úthálózat, különültek el a gazdasági munkamegosztás kívánalmainak megfelelően az egyes területek és ez a térség tekinthető a lengyel kultúra és államiság bölcsőjének, melynek fejlődése az 1569-es nemesi alkotmányban, mint lengyel–litván–belarusz–ukrán „Allamszövetség” megalakulásában teljesedett ki.

E három egykori történelmi régió a felosztást követően 1795 után részben eltérő fejlődésbeli utat követett. Az egyes birodalmak perifériájához tartoztak és a nagyhatalmak gazdasági helyzetéből adódó különbségeknek köszönhetően a három birodalomba beékelődő részek lakossága eltérő politikai kultúrával rendelkezett. Míg a galíciai lengyelség a Habsburg Birodalomban autonómiát élvezett, nyelvét és vallását szabadon gyakorolhatta, nemzeti identitását megőrizhette, addig a Németországhoz csatolt Nagylengyelország lengyelségének meg kellett tapasztalnia a 19. század hetvenes éveiben zajló Kulturkampf keretei közt jelentkező erőteljes germanizálódási kényszert, Mazóviát és környékét pedig 1864 után bekebelezte az Orosz Birodalom. A lengyel nyelv használatát az 1863-as felkelés leveréséig engedélyezték, majd egy évvel később igyekeztek az oroszral felváltani a közigazgatás hivatalos nyelvét – felemás sikerrel.

A 19. század végére Galícia egyre nagyobb autonómiára tett szert, ami működő parlamentet, felsőoktatást, virágzó lengyel irodalmi-kulturális életet jelentett – Lwów (Lemberg) központtal.¹⁹ A nemzeti nyelv mint identitásképző eszköz sajátos helyzetbe került az osztrákok által birtokolt területen. A háromfelé tagolódás tekintetében a nemzeti függetlenség gondolata, valamint a megosztottsággal szembeni kritika csak Galíciában tudott megfogalmazódni.

A második világháborút követően Lengyelország a területi változások következtében az eddigi három régió mellett egy újabb, viszonylag kompakt területi egységgel gyarapodott. A potsdami döntés értelmében Németország területéből kapott nyugati területtel, amely a köznapi szóhasználatban az “új terület – nowe terytorium” elnevezést viselte. A háborút és a területi döntéseket követően már 1945-ben megkezdődött a lakosságcsere Lengyelországban, az új terület lakosságának túlnyomó többségét a keletről idetelepített lengyelisége adja.²⁰ Az idetelepült lengyeliség zömmel a fiatal generáció tagjai közül került ki, ennek köszönhetően itt magasabb értékeket mutatott a természetes szaporulat és a születések aránya.

4. Lengyelország belső határai

A világosan kivehető politikai határok mellett léteznek láthatatlan belső határok, melyek méltán tartanak számot érdeklődésre a közgazdászok és a szociológusok körében. Ezek olyan területeket jelölnek, melyek a területi egyenlőtlenségek, vagy a szomszédos közösségek közötti különbségekre mutatnak rá. Lengyelországot – átmeneti helyzetéből adódóan – történelme során egyszerre értek keleti és nyugati hatások sajátos társadalmi, gazdasági és térbeli struktúrákat kialakítva. A múltban gyökerező eltérések mind a mai napig megfigyelhetők, statisztikai adatokkal alátámaszthatók.

Varsó, Łódź és Krakkó kivételével²¹ a külföldi tőkekoncentráció legnagyobb arányban az egykori porosz területekre, valamint a Németországtól a második világháborút követően megszerzett területekre koncentrálódik. Hasonló tendencia figyelhető meg a külföldi partnerekkel (pl. testvérvárosi kapcsolatok kiépítése) való együttműködés terén is. Az előző rezsim esetében az erőltetett iparosítás gyakran felülírta a városiasodás kívánalmait, a semmiből nőtték fel hagyományokkal nem rendelkező iparvárosok.

Az úgy nevezett belső perifériális törésvonal az egykori felosztott területek határvidékein napjainkban is érzékelhető.²² A szocializmus idején kialakult fejlettségbeli különbség megosztotta Lengyelországot észak-dél irányban az ország keleti határvidéke mentén. A történelmi földrajzi adottságok alapján a perifériára került egykori területek a valamikori Lengyelország központi területeit alkották az egykor keleti irányban húzódó ország fél-perifériájaként a mezőgazdasági ágazat túlsúlyával. A 20. század harmincas éveitől kezdve alakították ki itt a Központi Iparvidéket s telepítettek ide számos stratégiai jelentőségű ipari üzemet, melyek a háború végével vagy megsemmisültek, vagy pedig a határváltozás következtében elvesztették a háterszágukat. Az erőszakos szövetkezetesítés miatt a földjeiktől megfosztott gazdák nem váltak érdekeltté a mezőgazdaság modernizálásában. A szocialista Lengyelország az egész keleti övezettel mostohán bánt, a területet kihagyták az egész országot érintő fejlesztési programokból is. A keleti határ közelsége, viszonylagos zártsága nem tette lehetővé a további fejlődés lehetőségét, a szomszédos országokkal folytatott kereskedelem sem kapott újabb impulzusokat. A terület gazdasági mutatóinak, adottságainak, lehetőségeinek számbavételét követően nem véletlenül kapta a „Polska B” elnevezést – szemben a fejlettebb és urbanizáltabb „Polska A-val”.

A nagyváros – többi országrész dichotómia a korábban érvényes falu-város megosztás alapul. A nyertesek közé a sokoldalú, diverzifikált ipari és szolgáltató szektorral, megfelelő infrastruktúrával, telekommunikációs háttérrel és magasan képzett munkaerővel, kellően fejlett kutatásfejlesztési háttérrel rendelkező városok sorolhatók. E kritériumoknak Lengyelországban összességében a fővároson kívül további négy város felel meg; Krakkó, Wrocław, Poznań, illetve Trójmiasto – azaz a Gdańsk, Gdynia és Sopot alkotta városthalmaz. A mai lengyel állam területén található városok meglehetősen egyenlőtlenül helyezkednek el a térképen. Legsűrűbben a nyugati, déli területeken találhatóak nagyvárosok miközben a keleti területek e tekintetben „üresnek”.

A nyugati-keleti megosztottság hosszú történelmi múltra tekinthet vissza. Az államalapítást követő századokban is nagy különbségek voltak megfigyelhetők a nyugati területek javára, a nyugati civilizációs hatások egyik ismérvének tartott román stílus meg sem jelent a Visztula vonalától keletre.

A rendszerváltáskor Kelet-Lengyelország strukturális átalakulása kisebb áldozattal járt, a leszakadás 1990-es évek közepétől erősödött, a nyugati területekhez képest kevésbé tudott bekapcsolódni a nyitottabb, a versenynek nagyobb lehetőséget biztosító gazdasági folyamatokba. A keleti területek regressziója inkább ennek a megkésett fejlődésnek a következményének tudható be, s hasonló okokkal magyarázható az a tendencia is, hogy a nagyvárosi agglomeráción kívül eső központi régiók sem képesek megfelelni a modern, nyitott gazdaság diktálta kihívásoknak. A később alapított városok szerepe nem mérhető a középkori társaikhoz, nem tudtak érdemben hozzájárulni a regionális különbségek csökkenéséhez.

A Lengyel Kereskedelmi és Iparkamara elnökének állítása szerint Lengyelország hagyományos kettészakadása immár (2008-ban) háromszattatúvá vált, s a területi megosztottság kiegészült településtípusból adódó ellentétekkel. A hagyományos, Visztula által lehatárolt Polska A és B helyett a tulajdonképpeni A-ba a nagyvárosi agglomerációk kerültek, miközben az eddigi fejlettebb terület (a régi Polska A nagyvárosok nélkül) Polska B-ként értelmezhető, leginkább elmaradott vidék pedig Polska C.²³

1. ábra. Lengyel nagyvárosok adottságai

Figure 1. Conditions of the Polish cities

Európai gazdasági vértöréskörbe való bekapcsolódás lehetősége	I. csoport legkedvezőbb helyzetben lévők	II. csoport kedvező helyzetben lévők	III. csoport kevésbé tud élni a nagyváros adta lehetőségekkel
Városok	Varsó, Poznań, Wrocław	Krakkó, Gdansk	Łódz, Katowice

Gorzela nyomon szerk. Schmidt Andrea

Az egyes országok adaptációs készsége nem köthető szigorúan vett államhatárokhoz, hiszen az egyes államokon belül található régiók eltérő módon voltak képesek alkalmazkodni az új kihívásokhoz. Az egész lengyel keleti határszél mély recessziója szoros kapcsolatban állt a gazdasági transzformáció sikertelenségével. Az újjáépítés időszakában sem tudott a térség ebből kilábalni, s néhány sikeres próbálkozástól eltekintve (a turizmus terén, s egyes nagyobb városok dinamizáló hatásából adódóan) rendre az országos átlag alatt teljesített.

2. ábra. A EU 27 tagállamának 1 főre jutó GDP értéke a leggazdagabb és a legszegényebb NUTS2 szinteken (vásárlóerő paritáson számolva (PPS), EU27 = 100)

Figure 2. GDP per capita among the richest and poorest NUTS2 regions of the EU 27 member states (calculated upon PPS EU27=100)

A húsz leggazdagabb			A húsz legszegényebb:		
1	Inner London (UK)	336	1	Nord-Est (RO)	25
2	Luxembourg (LU)	267	2	Severozapaden (BG)	25
3	Bruxelles-Cap. / Brussels Hfdst. (BE)	233	3	Severen tsentralen (BG)	27
4	Hamburg (DE)	200	4	Yuzhen tsentralen (BG)	28
5	Groningen (NL)	174	5	Sud-Vest Oltenia (RO)	30
6	Île de France (FR)	170	6	Yugoiztochen (BG)	31
7	Oberbayern (DE)	168	7	Severoiztochen (BG)	32
8	Wien (AT)	166	8	Sud-Muntenia (RO)	32
9	Stockholm (SE)	166	9	Sud-Est (RO)	33

A hús leggazdagabb			A hús legszegényebb:		
10	Berkshire, Buckinghamshire & Oxfordshire (UK)	164	10	Lubelskie (PL)	35
11	Southern & Eastern (IE)	163	11	Podkarpackie (PL)	36
12	Praha (CZ)	162	12	Nord-Vest (RO)	36
13	Darmstadt (DE)	158	13	Centru (RO)	38
14	Bremen (DE)	157	14	Podlaskie (PL)	38
15	Utrecht (NL)	156	15	Warmińsko-Mazurskie (PL)	40
16	Hovedstaden (DK)	155	16	Świętokrzyskie (PL)	40
17	North Eastern Scotland (UK)	153	17	Észak-Alföld (HU)	40
18	Noord-Holland (NL)	151	18	Észak-Magyarország (HU)	41
19	Bratislavský Kraj (SK)	149	19	Opolskie (PL)	42
20	Åland (FI)	147	20	Dél-Alföld (HU)	42

Jelmagyarázat: A vastagított betűkkel szedett lengyel vajdaságok Kelet-Lengyelországban találhatóak!
 Forrás: Eurostat News Release, 2009 February

Az elmaradottságra utaló mutatók igen sokféle összetevőből állnak. Ezek közül egyik legfontosabb a lakosság foglalkoztatottságának szektorális megoszlása. A nagyvárosi környezetben, valamint a fejlettebb, jobb gazdasági mutatókkal rendelkező nyugati vajdaságokban sokkal nagyobb arányban dolgoznak a szolgáltató szektorban, míg a legelmaradottabb keleti területeken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a domináns.

3. ábra. Az aktív lakosság foglalkoztatottságának szektorális és térbeli eloszlása 2006-ban
 Figure 3. The sectoral distribution of the active population in 2006

	Összes foglalkoztatott	Mezőgazdaság/ Halászat	Ipar/építőipar	Szolgáltatások
		Százalékos megoszlás az egészhez képest		
Lengyelország összesen Régióként és vajdaságonként	14 594	15,8	30,0	54,2
Központi régió	3 272	13,8	25,8	60,4
Łódzkie	1 129	16,1	30,6	53,3
Mazowieckie	2 144	12,7	23,3	64,0
Déli régió	3 010	10,8	34,4	54,8
Małopolskie	1 307	19,9	27,5	52,6
Śląskie	1 704	3,8	39,8	56,4
Keleti régió	2 660	31,4	23,7	44,9
Lubelskie	915	35,8	19,8	44,4
Podkarpackie	783	25,2	28,6	46,2
Podlaskie	421	29,7	23,0	47,3
Świętokrzyskie	542	34,0	23,7	42,3
Északnyugati régió	2 256	12,2	34,0	53,8
Lubuskie	419	9,8	34,4	55,8
Wielkopolskie	1 295	14,4	36,2	49,4
Zachodniopomorskie	542	8,7	28,4	62,9
Délnyugati régió	1 456	9,3	34,1	56,6
Dolnośląskie	1 100	6,9	34,7	58,4
Opolskie	356	16,9	32,1	51,0
Északi régió	1 940	14,5	31,0	54,5
Kujawsko-pomorskie	727	18,5	31,0	50,5
Pomorskie	703	9,7	32,3	58,0
Warmińsko-mazurskie	509	15,5	29,3	55,2

Forrás: GUS (Główny Urząd Statystyczny), szerk: Schmidt Andrea

Az adatok arra engednek következtetni, hogy azon vajdaságokban, melyekben hiányoznak a nagyvárosok, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékos aránya és az egy főre jutó bruttó hazai jövedelem között fordított arányosság mutatható ki.

A posztoszocialista átmenet másik mutatója a külföldi tőkebefektetések alakulása, annak térbeli megoszlása. Ha összevetjük a legnagyobb bevétellel rendelkező gminákat (NUTS IV szint) a külföldi tőkebefektetés koncentrációjával, ismételten egyenes arányosságot fedezhetünk fel, azaz minél tehetősebb egy terület, annál nagyobb a tőkevonzó képessége, s viszont. Minél kisebb a mezőgazdaság hátránya s nagyobb a rendelkezésre álló szakképzett munkavállaló száma, s minél nagyobb az ipari termelés hagyománya, annál eredményesebben vonzhatja a terület a megtelepedni kívánó külföldi vállalkozókat. A külföldi tőkekoncentráció tehát legnagyobb arányban az egykori porosz területekre, valamint a Németországtól a második világháborút követően megszerzett területekre koncentrálódik.

5. Fejlesztésprogramok Lengyelországban

„A ma Lengyelországa elérkezett történelmének legnagyobb szabású projektjének megvalósításához.” – írta Danuta Hübner, az Európai Unió Regionális politikájáért egykor felelős biztosa a 2007–13-as időszakra vonatkozó fejlesztési program ajánlásában. A Nemzeti Stratégiai Referencia Keret által megfogalmazott elvek kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a hátrányos helyzetben lévő területeknek. Célként fogalmazták meg a lengyel régiók versenyképességének növelését. A kohéziós politika különös figyelmet szentelt a leginkább hátrányos helyzetben lévő vajdaságoknak, a Kelet-Lengyelország Operatív Program által. Figyelembe véve az ágazati és regionális operatív programokat a legelmaradottabb öt keleti vajdaságra kívánt koncentrálni.

A szándék dicsérendő, a kimenetele kétes. A jelenlegi tendenciák arra engednek következtetni, hogy minden bizonnyal a nagyvárosi régiók (metropolitan regions), valamint a nyugati határhoz közel eső területek lesznek a csatlakozás és az azzal járó új versenyhelyzet nyertesei. Keleten a regionális polarizáció markánsabban jelentkezett, s nagy valószínűséggel a kohéziós politika sem változtathat ezen érdemben.

Lengyelország esélyét tovább ronthatja, hogy a gyengébben fejlett nyugati régiók felzárkóztatása és az elmaradott keletiek helyzetbe hozása között is ellentmondás mutatkozik – ti. mindkét esetben nagy a forrásigény, ami további feszültségek okozója lehet. Amint azt a 2008-as válság előtt látni lehetett, a gazdasági liberalizáció tovább mélyítette uniós szinten a szakadékot a gazdag és szegényebb tagállamok között. A kedvezőbb adottsággal, így nagyobb tőkevonzó képességgel rendelkező területeken a tőkebefektetések óhatatlanul megnövekedhetnek, a s előre vetíthető a nagyvárosi környezet előretörése a régiókkal és az országokkal szemben. A posztoszocialista átalakulás az eddigi tapasztalatok szerint ott volt eredményes, ahol a gyors deindusztrializáció és a magas szintű szolgáltatói szektor kialakulása egyszerre volt megfigyelhető. A modern szolgáltatói szektor a legjobb feltételeket a nagyvárosi régiókban találta meg, tehát a nagyvárosi környezettel rendelkező területek előnyösebb helyzetbe kerültek. A nagyvárossal nem rendelkező ipari körzetek, amelyek megtapasztalták az iparuk gyors összeomlását, nem tudták olyan gyorsan felfejleszteni a szolgáltatói szektorukat, amely a régiók késleltetett növekedését eredményezte. Végül pedig az elmaradott rurális és perifériális helyzetben lévő régiók nem váltak vonzóvá a külföldi tőkebefektetések számára, s nem mutattak megfelelő belső potenciált a gyors növekedéshez. A 2009-ben elfogadott, Lengyelország 2010 és 2020 közötti hosszú távú fejlesztési programja továbbmutat a korábban megszokottakon. Első ízben szakít azzal a feltételezés-

sel, hogy a területi különbségek áthidalhatók. A meglévő eltéréseket történelmi és földrajzi adottságként kezeli, s a fejlesztési programban legalább akkora hangsúlyt kívánnak helyezni az uniós stratégiákra, mint a lengyel sajátosságokra.

JEGYZETEK

1. Makó Csaba–Illésy Miklós (2008): Gazdasági modernizáció Magyarországon az „ütfüggőség” és az „új fejlődési pálya” teremtméde között. In: Makó Csaba–Moerel, Hans–Illésy Miklós–Csizmadia Péter (szerk.): Új fejlődési utak lehetőségei a tanuló gazdaságban, Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen.
2. Borkowska, Iwona: Polska Polsce nierówna In: <http://wiadomosci.polska.pl/spedlapolski/article,id.331312.htm>
3. Történelmi régióknak nevezzük azt a földrajzi-történelmi egységet, melyet a történelem folyamán tartományként kezeltek, és/vagy területi-közigazgatási autonómiát élvezett és a régió léte meghatározott időtartamra igazolható Györi Róbert: Térszerkezeti változások a polgárosodó Kisalföldön, In: Tér és Társadalom, 1999/4.
4. Györi Róbert: A történelmi régió fogalma, In: *Comitatus* 2006/5 pp. 6–14.
5. Paasi, A: Place and Region: Regional Worlds and Words, In: *Progress in Human Geography* 21, 2002, pp. 802–811.
6. Kovács Tibor: Regionalizáció és regionalizmus két átalakuló poszt-szocialista ország, Magyarország és az egykori NDK példáján (doktori értekezés), Debreceni Egyetem, Debrecen, 2003.
7. Magyarországon Ilyés Zoltán néprajz és a geográfia határmezsgyéjén mozgó írásai, a nemzetközi szakirodalomban Maurice Halbwachs és Arjun Appadurai munkássága köthető ide
8. Ez különösen fontos Közép-Európa térségében. Ha a történelmi tapasztalatot tekintjük meghatározónak, akkor azonnal szembetaláljuk magunkat a nemzetfejlődés problematikájával, azaz a Montesquieu-i alapokon nyugvó „államnemzet”, illetve a Fichte-i gondolatot továbbvivő, Magyarországon inkább Herder, valamint Schelling nevéhez köthető „kultúrmenet” fogalom értelmezésével. A történelmi tapasztalatok alapján a régió népei az államnemzet fogalommal kevésbé, a kultúrmenet problémával lényegesen gyakrabban voltak kénytelenek szembesülni. Bojtár: „Hazát és népet álmódánk...”, Typotex, Budapest, 2008.
9. Ezt az álláspontot vallja Andreas Lorek: Poland’s role in the development of an ‘Eastern dimension’ of the European Union, című disszertációjában, a történészeknél hasonló megállapításra jut Gerő András is, aki a megélt történelem és a „kitalált” történelem közötti kapcsolatot vizsgálta. Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Budapest, ELTE-PolgArt, 2004. A szimbolikus földrajz elvei jól mellelég jól összeegyeztethetők a fejlesztéspolitikai kérdésekkel is. Elég csak a turizmus, idegenforgalom szolgálatába állított eszközökre, szálláshelyekre, programokra, illetve a hozzá kreált, vagy létező történelmi (vagy történelmi-es) múltra és ennek „piacosítási” lehetőségeire gondolni.
10. Bojtár Endre szerint, bár ez a felfogás kényelmes megoldás a 19. században az állammal éppen nem rendelkező nemzetek számára, ugyanakkor a kollektív én és mi körből bármikor ki lehet rekeszteni népcsoportokat, mint ahogy arra a 19. századtól napjainkig is számos példa utal.
11. Elég ez esetben a magyar vármegyarendszer fennmaradásának folyamatát végigkísérni. ... Az 1848-as forradalom és szabadságharc alatt született közigazgatási reformterveket a háború kirobbanása, majd az osztrák önkényuralom söpörte félre. Magyarország 1867–68-ban kettős rendszertű föderatív állammá vált, s ekkor indult meg a nagytérsgyi struktúrák kialakulása – elsősorban az egyes területek közötti munkamegosztás jelentőségét hangsúlyozva (Hajdú, 2004).
12. A falvak évszázadokon át nem is voltak a közjog alanyai, a nemesség gondoskodott a bíraskodásról, az adószedésről, az akkori értelemben vett szociális ellátásokról.
13. A régió olyan összefüggő földrajzi és gazdasági terület egység legyen, amely közös, jellegzetes természeti adottságokkal, ehhez mért népsűrűséggel, kellő szervezethez, olyan általános politikai kultúrával bír, ami a népgazdasági terv révén a rá kiosztott szerepnek a lehető legjobb betöltésére képesíti. Evvel nemcsak a saját, hanem az egész ország lakosságának az életszínvona-

- lát a leghatékonyabban emeli. (Faragó, 2004 – idézi: Fürst János: A regionális tervezés általános kérdései c. 1954-ben megjelent tankönyvét.)
14. Smith, Adrian: Regions, Spaces of Economic Practice and Diverse Economies in the „New Europe” In: *European Urban and Regional Studies*, 2004/11 PP. 9–25.
 15. A kiemelés Faragó Lászlótól származik!
 16. A korábban csatlakozott uniós tagállamok is hasonló folyamatokat tapasztaltak az elmúlt évtizedekben, noha a területi és a növekedés különbségében kisebb volt az eltérés fejlettebb és elmaradottabb régiók között, mint az új tagállamokban.
 17. Különösen abban az esetben, ha a felzárkóztatást, szintre hozást tűzték ki célul.
 18. Itt különbséget kell tennünk földrajzi és politikai határ között. A földrajzi határ a hegységek középvonalán, a hegyvidék és síkság összetetalálkozásánál húzódik, szemben a politikaival, melyek folyók, vagy mesterséges tárgyak, települések mentén. Eberhardt, Piotr: *Polska I jej granice – z historii polskiej geografii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2004
 19. Megkockáztathatom azt a kijelentést, hogy a viszonylag liberális Ausztriának köszönhetjük a függetlenséget, legalább is az osztrák fennhatóság alá került országrészen alakították ki a lengyelség új formáját, ott teremtették meg a hadsereg és a közigazgatás személyi hátterét Brakoniecki, Kazimierz: Világtan, IN: *Magyar Lettre Internationale*, 2003 www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm
 20. A két szomszédos ország kapcsolatának ez a döntés nem tett jót. Amíg létezett az NDK, a lakosságcsere és a lengyel nyugati, német keleti határt illetően csak a Német Szövetségi Köztársaság hallatta hangját, a rendszerváltást és Németország egyesülését követően ismét felmerült ez a probléma.
 21. Melyek közül az előbbi kettő Oroszországhoz tartozott.
 22. Azaz a porosz–osztrák, orosz–osztrák 1918 óta belső határok továbbra is őrzik a határ jellegüket. A lengyel önkormányzati és országgyűlési választásokon való részvételi hajlandóság tekintetében is tapasztaltak ilyen törést – elsősorban a vidéki lakosság választási részvételi hajlandóságát vizsgálva, hiszen a nagyvárosi környezet módosítja a képet. Erre vonatkozóan Tomasz Komornicki végzett felméréseket. Másik érdekes vizsgálat a krakkói külső agglomerációban zajlott 2003 körül. Itt húzódott az egykori orosz-osztrák határ. A vizsgálat során azt tapasztalták, hogy az újraegyesítés óta eltelt mintegy hét és fél évtized és a nagyvárosból kiköltözők eredményeként bekövetkező lakosság összetételbeli változás ellenére is kicsi az átjárás, átházadosási hajlandóság a két terület között, noha a települések között alig néhány km a távolság. Hasonlóan élesen kirajzolódtak a törésvonalak a legutóbbi köztársaságielnök-választás területi megosztottságát illetően, de az Unióból érkező források fogadásának képessége is erőteljes különbségekre világít rá.
 23. Lásd erről: Borkowska i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Appadurai, Arjun (2008): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban, In: Niedermüller Péter (szerk.): *Sokféle modernitás, A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*, pp. 238–262. L'Harmattan, Budapest.
- Assumptions to the National Development of Poland www.funduszezstrukturalne.pl
- Bialasiewicz, Luiza (1999): *Reordering Europe's Eastern Frontier: Galician Identities and Political Cartographies on the Polish-Ukrainian Border*, manuscript.
- Bojtár, Endre (2008): „Hazát és népet álmodánk...”, Typotex, Budapest.
- Borowska, Iwona (2008): *Polska Polsce nierówna*. In: <http://wiadomosci.polska.pl/specdlapolski/article,,id,331312.htm>
- Brakoniecki, Kazimierz (2003): Világtan, IN: *Magyar Lettre Internationale*, www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm
- Eberhardt, Piotr (2004): *Polska I jej granice – z historii polskiej geografii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

- Éger György (2000): Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában Osiris Budapest.
- Faragó László (2003): A tér-kép egy olvasata és a területi tervezés, In: Tér és Társadalom, 2003/1. sz. pp. 19–40.
- Faragó László (2004): A regionalizmus hajtóerői Magyarországon In: Tér és Társadalom 2004/3. pp. 1–23.
- Gerő András (2004): Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Budapest, ELTE-PolgArt.
- Gorzelak, Grzegorz (1998): Regional and Local Potential for Transformation of Poland, EURO-REG, Warszawa.
- Gorzelak, Grzegorz – Jałowiecki, Bohdan (2002): Unity or Division of the Continent? Regional Studies, Vol. 36. 4. 2002, pp. 409–419.
- Gorzelak, G. (2004): Polska polityka regionalna – cele, uwarunkowania, instytucje, instrumenty, w: Grosse T. G. ed: Polska wobec nowej polityki spójności Unii Europejskiej, Warszawa.
- Gorzelak, Grzegorz (2007): Rozwój, region, polityka, In: Rozwój, region, przestrzeń, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa
- Grüber Károly (2002): Európai identitások: régió, nemzet, integráció, Pro Minoritate Könyvek, Osiris-BIP, Budapest
- Győri Róbert (1999): Térszerkezeti változások a polgárosodó Kisalföldön, In: Tér és Társadalom, 1999/4. pp. 77–106.
- Győri Róbert (2006): A történeti régió fogalma, In: Comitatus 2006/5 pp. 6–14.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza, Campus-Dialóg, Budapest–Pécs.
- Kovács Tibor (2003): Regionalizáció és regionalizmus két átalakuló poszt-szocialista ország, Magyarország és az egykori NDK példáján (doktori értekezés), Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Komornicki, Tomasz (2007): Międzynarodowe relacje Polski w ujęciu regionalnym, In: Rozwój, region, przestrzeń, szerk: G. Gorzelak, A. Tucholska, pp. 289–306.
- Lorek, Andreas: Poland's role in the development of an 'Eastern dimension' of the European Union, thesis http://books.google.hu/books?id=lsmgmbbKD9MC&pg=PA23&lpg=PA23&dq=giedroyc+doctrine&source=bl&ots=D5D8UsXMEM&sig=_2lDob2iupF6Kp0WjS-GP0TumS0&hl=hu&ei=XcUTSvP_IJePsAbY4syCDg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5#PPP1,M1 letöltés ideje: 2009. június 25.
- Paasi, A (2002): Place and Region: Regional Worlds and Words, In: Progress in Human Geography 21, 2002, pp. 802–811.
- Regiony Polski (2007), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Smith, Adrian (2004): Regions, Spaces of Economic Practice and Diverse Economies in the „New Europe’ In: European Urban and Regional Studies, 2004/11. pp. 9–25.
- Süli-Zakar István (1999): A régiók Európában és Magyarországon, In: Debreceni Szemle 3. Debrecen, 1999. pp. 1–16.
- Szczerski, Krzysztof (2001): Zdecentralizowana Unia Europejska – wnioski dla Polski, In: Do jakiej Unii zmierzamy? Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2001. pp. 167–180.